

УДК 316.334.55:330.59

В. Р. Крупа,

к. е. н., в. о. доцента кафедри економічної теорії,

Львівський національний аграрний університет

Н. В. Мартинюк,

асистент, кафедра менеджменту організацій ім. проф. Є. Храпливого,

Львівський національний аграрний університет

## РІВЕНЬ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ УМОВ ДЛЯ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

V. Krupa,

PhD, acting associate professor of the department of economic theory, Lviv national agrarian university

N. Martyniuk,

assistant of the department of management, Lviv national agrarian university

### LIVING STANDARDS OF THE RURAL POPULATION IN THE CONTEXT OF THE HUMAN DEVELOPMENT CONDITIONS CREATING

Стаття присвячена дослідженню рівня життя сільського населення Львівської області та його впливу на процес людського розвитку. Авторами розглянуто динаміку та структуру сукупних ресурсів і витрат сільських домогосподарств. На основі їх аналізу встановлено, що рівень фінансування домогосподарствами таких складових людського розвитку, як освіта, охорона здоров'я, культура і відпочинок надзвичайно низький. Також з'ясовано, що бідність сільського населення негативно позначається на якості харчування. Через незбалансованість продовольчого раціону погіршується здоров'я людей, обмежується їх фізичний і розумовий розвиток, скорочується тривалість життя.

Крім цього у статті дано оцінку стану інвестування в людський капітал на рівні сільськогосподарських підприємств, проаналізовано динаміку бюджетних витрат на фінансування соціально-культурної сфери Львівської області. Запропоновано заходи підвищення рівня життя сільського населення.

The article investigates the living standards of Lviv region rural population and their influence on the process of human development. The dynamics and structure of the aggregate resources and costs of the rural households are considered by authors. Their analysis has showed extremely low level of the households funding such components of human development as education, health, culture and recreation. It is also founded, that the rural population poverty adversely affects nutrition quality. The unbalanced food ration deteriorates people's health, limits their physical and mental development and reduces their life expectancy.

In addition, it is estimated in article the state of investing in the human capital at the level of agricultural enterprises. Also the dynamics of budget funding of the social and cultural institutions in Lviv region is analyzed. The measures for increasing the living standards of the rural population are proposed.

*Ключові слова: рівень життя, домогосподарство, сільське населення, людський розвиток, доходи, сукупні ресурси, сукупні витрати, інвестиції у людський капітал.*

*Key words: living standards, household, rural population, human development, income, aggregate resources, aggregate costs, investments in human capital.*

#### ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Світовий досвід переконливо свідчить, що сучасна економіка може бути ефективною лише за наявності високопродуктивного людського потенціалу. Втрата останнього означає і втрату конкурентоспроможності галузей і виробництв, можливостей виходу національної економіки на якісно новий рівень розвитку.

Тому, не випадково, сьогодні подолання негативних наслідків процесу глобалізації на вітчизняне сільськогосподарське виробництво, стан сільських територій та добробут населення безпосередньо пов'язується із забезпеченням людського розвитку і підвищенням конкурентоспроможності трудового потенціалу села.

Головним чином, умови людського розвитку формуються на рівні домогосподарств — економічної одиниці, що є основним пропонувачем факторів виробництва і споживачем більшості створених національною економікою благ. Відповідно, тут відбувається й процес відтворення трудового потенціалу, можливості і масштаби якого визначаються досягнутим рівнем життя населення. Таким чином, дослідження останнього є вкрай важливим у контексті розробки ефективних механізмів реалізації стратегії людського розвитку у сільській місцевості.

### АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Рівень життя сільського населення та умови його формування входять в коло наукових інтересів багатьох вітчизняних науковців О. Бігтера, К. Васьківської, І. Гнибіденка, В. Дієсперова, М. Махсми, Л. Молдован, М. Орлатого, Л. Черенько, К. Якуби та ін. Водночас загальнотеоретичні і практичні питання людського розвитку всебічно розглядаються у працях таких відомих дослідників: Д. Богині, В. Гейця, О. Грیشнової, Е. Лібанової, Ю. Кулікова, С. Злупка та ін. Але, незважаючи на досить високий ступінь опрацювання означених проблем, багато питань щодо створення належних соціально-економічних умов для забезпечення людського розвитку у сільській місцевості залишаються дискусійними і потребують подальших досліджень.

### МЕТА СТАТТІ

Метою статті є оцінка ключових параметрів рівня життя сільських домогосподарств з метою обґрунтування можливостей та напрямів розвитку їх людського потенціалу.

### ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

З позицій концепції людського розвитку найбільш повно сутність рівня життя розкриває таке визначення: рівень життя — це комплексна соціально-економічна категорія, що відображає рівень розвитку фізичних, духовних і соціальних потреб, ступінь їхнього задоволення й умови в суспільстві для розвитку і задоволення цих потреб [1].

Головним чинником формування рівня життя населення є розмір доходів, що надходять у розпорядження домогосподарств із різних джерел. Саме доходи визначають можливості людей задовольняти особисті потреби, реалізувати

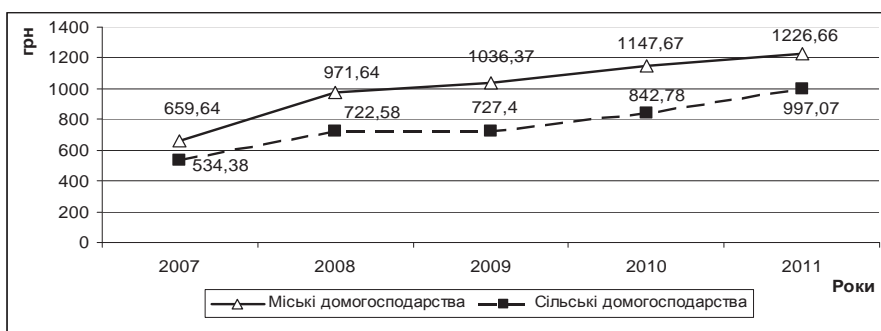


Рис. 1. Динаміка грошових доходів міських та сільських домогосподарств Львівської області (в розрахунку на 1 особу), грн. / міс.

\* Складено на основі даних джерела [2, с. 110—111].

свій творчий потенціал, покращувати особистісні характеристики, вести здоровий та гідний спосіб життя.

Зростання обсягів національного виробництва в сукупності з низкою інституційних чинників позитивно вплинуло на динаміку грошових доходів і сукупних ресурсів домогосподарств. Так, у Львівській області впродовж 2007—2011 рр. номінальна величина середньомісячних загальних доходів у розрахунку на одного члена домогосподарства зросла у 2,27 раза, у тому числі по міських домогосподарствах — у 2,24 раза, сільських — у 1,85 раза.

Загалом, як видно із рисунка 1, за рівнем грошових доходів на одну особу сільські домогосподарства традиційно поступаються міським. У звітному році різниця між ними становила 309 грн. (29,8%). Однак відмінність у рівнях споживання сільським домогосподарствам певною мірою вдається компенсувати за рахунок більшої частки продукції, отриманої від особистого підсобного господарства та інших негрошових доходів. Відповідно, у 2011 р. величина середньомісячних загальних доходів сільських мешканців порівняно з міськими була меншою лише на 74,47 грн. (5,9%), а сукупних ресурсів — на 102,7 грн. (7,9%).

Тим не менше, повноцінно конкурувати з міськими домогосподарствами сільські поки що не спроможні, оскільки негрошові доходи, не дають можливості задовольняти потреби вторинного рівня (освіта, культурний розвиток, лікування тощо).

Дані таблиці 1. свідчать, що за останні п'ять років номінальні доходи сільських домогосподарств зростали по більшості статей. Але істотних зрушень у структурі доходів, внаслідок цих змін, не відбулося.

Найбільшу роль у формуванні доходів та сукупних ресурсів мешканців сіл Львівської області відіграє оплата праці, яка впродовж досліджуваного періоду стабільно складала 42—43,5% ве-

**Таблиця 1. Грошові доходи і сукупні ресурси сільських домогосподарств Львівської області в розрахунку на 1 особу, грн./міс.**

Вид ресурсів	2007 р.		2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	
	грн.	%				грн.	%
Оплата праці	291,57	43,6	389,18	376,73	436,22	524,05	43,4
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	12,26	1,8	37,58	14,65	14,82	22,15	1,8
Доходи від продажу с.-г. продукції	39,81	6,0	52,38	52,49	59,30	70,99	5,9
Пенсії	148,72	22,3	180,91	213,68	237,88	288,46	23,9
Стипендії	1,49	0,2	6,63	7,58	8,27	4,35	0,4
Допомоги та субсидії	12,01	1,8	19,06	17,17	41,36	21,53	1,8
в т.ч. допомоги на дітей	1,33	0,2	1,12	2,31	30,83	15,76	1,3
Грошова допомога від родичів	22,07	3,3	28,29	37,63	35,87	51,90	4,3
Інші грошові доходи	6,45	1,0	7,99	7,46	9,06	13,64	1,1
<b>Всього грошових доходів</b>	<b>534,38</b>	<b>80,0</b>	<b>722,58</b>	<b>727,40</b>	<b>842,78</b>	<b>997,07</b>	<b>82,5</b>
<b>Негрошові доходи - всього</b>	<b>106,55</b>	<b>15,9</b>	<b>134,76</b>	<b>144,86</b>	<b>179,41</b>	<b>186,84</b>	<b>15,5</b>
В т.ч. вартість спожитої продукції з ОПГ	89,43	13,4	112,87	121,74	148,56	157,27	13,0
<b>Всього загальних доходів</b>	<b>640,93</b>	<b>95,9</b>	<b>857,34</b>	<b>872,26</b>	<b>1022,18</b>	<b>1183,91</b>	<b>98,0</b>
Використання заощаджень, позики, повернуті борги	27,29	4,1	56,89	32,55	18,64	24,34	2,0
<b>Усього сукупних ресурсів</b>	<b>668,22</b>	<b>100,0</b>	<b>914,23</b>	<b>904,81</b>	<b>1040,82</b>	<b>1208,25</b>	<b>100,0</b>

\* Розраховано на основі даних джерела [2, с. 110—113].

личини сукупних ресурсів, тоді, ще як у 2005 р. вона не перевищувала 36%. Попри це, відносно міських домогосподарств даний показник є досить низьким, адже там заробітна плата забезпечує майже 60% сукупних ресурсів домогосподарств. Така ситуація пов'язана з гострою нестачею робочих місць у сільській місцевості, де продовжується процес їх скорочення у сільськогосподарських підприємствах та сфері послуг. За цих умов досить значна частина сільського населення використовує інші форми зайнятості. Серед останніх переважає особисте підсобне господарство, від якого домогосподарства, з урахуванням вартості спожитої продукції, отримують майже п'яту частину сукупних ресурсів (для порівняння — міські домогосподарства — лише 0,7%).

Проте дана форма зайнятості не сприяє людському розвитку, оскільки знаходячись поза межами офіційного сектору економіки, працев-

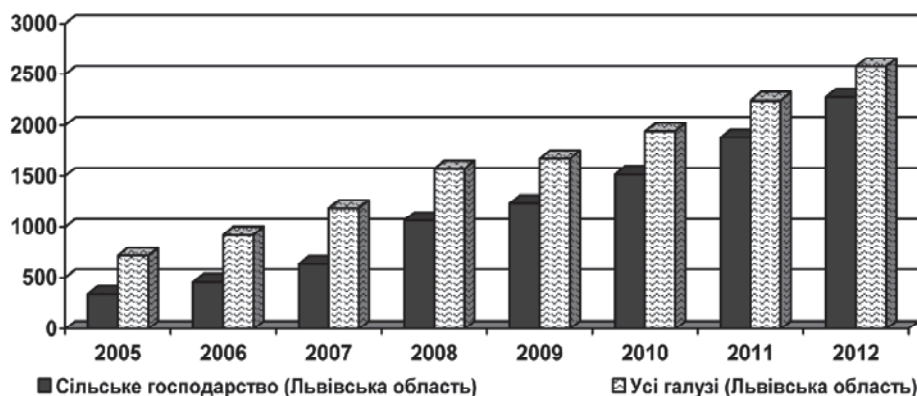
сільських домогосподарств у вигляді стипендій та допомоги на дітей. Ця ситуація є вкрай негативною, оскільки йде мова обмеження фінансових можливостей для нормального розвитку підростаючого покоління, яке навпаки — потребує в цей час найбільших інвестицій. І, як справедливо зазначає проф. О. Захарова, "на етапі загально освітнього та професійного навчання домінуючим джерелом інвестицій у людський капітал виступають державні кошти, інтенсивність залучення яких різко скорочується із початком трудової діяльності людини" [3, с. 49].

Що ж стосується періоду трудової діяльності, то пріоритетним джерелом інвестування розвитку людського капіталу стають кошти роботодавця. Основну частину з них складають кошти виплачені у формі заробітної плати, іншу — витрати підприємств на соціальний захист і соціальне забезпечення працівників (санаторно-курортне лікування, матеріальні допомоги, оплачувані відпустки), а також

витрати на професійне навчання та підвищення кваліфікації кадрів.

Своєю чергою, кошти отримані працівником у формі зарплати, використовуються ним не лише на власний розвиток, але є й джерелом інвестування в розвиток власних дітей.

Оцінюючи динаміку оплати праці в аграрному секторі економіки, відзначимо, що в останні роки ситуація тут значно покращилася. Зокрема рівень оплати праці у сільськогосподарських



**Рис. 2. Динаміка середньомісячної заробітної плати у сільському господарстві Львівської області у співвідношенні із середньою по економіці**

\* Складено на основі даних джерела [6, с. 174].

підприємствах Львівської області вже тривалий час демонструє стійку позитивну динаміку і поступово наближається до середньої по економіці (рис. 2).

Але інша справа, що чисельність штатних працівників підприємств аграрного сектора економіки невпинно скорочується. Так, якщо у 2002 р. у сільськогосподарських підприємствах Львівщини було зайнято 44749 осіб то у 2005 р. — вже 22083 особи, а у 2012 р. — лише 6223 особи.

До того ж розподіл заробітної плати між працівниками галузі вкрай нерівномірний, оскільки належним чином винагороджують роботу персоналу лише агрохолдинги і деякі передові підприємства. Тоді як більшість господарств оплачують трудові послуги на мінімальному рівні. Так, у 2012 р. для 9,2% працівників сільськогосподарських підприємств розмір трудового доходу був меншим за прожитковий мінімум для працездатних (1134,0 грн.), а майже 56% працівників сільськогосподарських підприємств отримували зарплату нижче 1500 грн./міс. І лише 19,2% працівників отримували більше 3000 грн./міс.

Така ситуація в сфері оплати аграрної праці не стимулює працівників підприємств до підвищення свого освітньо-кваліфікаційного рівня, кар'єрного росту, розвитку власного трудового потенціалу. Самі підприємства галузі практично не здійснюють інвестицій у професійне становлення та розвиток якісних характеристик персоналу. Свідченням цього є, зокрема, той факт, що у 2012 р. Львівській області було навчено новим професіям усього 7 працівників сільськогосподарських підприємств (перепідготовка на базі навчальних закладів), пройшли підвищення кваліфікації 18 осіб, з яких 10 — безпосередньо на виробництві. У сумі це становить лише 0,4% від облікової кількості штатних працівників галузі. Тобто, процес набуття нових компетенцій тією частиною мешканців сільських домогосподарств, що працюють за наймом у підприємствах аграрного сектору істотно обмежується.

Оцінка впливу зростання грошових доходів на рівень життя населення об'єктивно потребує аналізу обсягу та структури сукупних витрат, і насамперед їх головної складової — споживчих витрат. Динаміка останніх упродовж 2007—2011 рр. характеризується стійкою тенденцією зростан-

**Таблиця 3. Динаміка сукупних витрат сільських домогосподарств Львівської області (в середньому на місяць на 1 особу), грн.**

Стаття витрат	2007 р.		2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	
	грн.	%				грн.	%
Продукти харчування	309,04	57,6	436,61	449,77	530,73	598,36	59,6
Алкоголь	11,28	2,1	17,16	15,63	19,76	21,14	2,1
Тютюн	3,99	0,7	6,11	13,27	17,54	17,21	1,7
Одяг і взуття	40,14	7,5	54,61	57,36	68,31	73,24	7,3
Житло, вода, електроенергія, газ та ін.	33,51	6,2	35,65	50,29	58,34	68,34	6,8
Меблі, предмети побуту, побутова техніка	14,27	2,7	23,65	14,33	15,40	19,26	1,9
Охорона здоров'я	9,18	1,7	22,02	16,05	26,22	19,95	2,0
Транспорт	14,42	2,7	22,36	22,05	20,80	27,08	2,7
Зв'язок	10,51	2,0	15,79	15,92	18,63	19,70	2,0
Відпочинок і культура	6,38	1,2	11,59	5,25	5,20	7,32	0,7
Освіта	5,12	1,0	7,52	4,82	6,70	11,73	1,2
Готелі, кафе і ресторани	6,86	1,3	8,83	14,79	8,21	13,49	1,3
Інші товари і послуги	9,43	1,8	14,54	18,48	20,47	26,82	2,7
<b>Споживчі сукупні витрати</b>	<b>474,11</b>	<b>88,4</b>	<b>676,42</b>	<b>698,02</b>	<b>816,31</b>	<b>923,63</b>	<b>92,0</b>
з них							
продовольчі товари	324,31	60,5	459,88	478,67	568,03	636,71	63,4
непродовольчі товари	111,74	20,8	154,31	154,50	177,35	199,37	19,8
послуги	38,06	7,1	62,23	64,85	70,92	87,55	8,8
<b>Неспоживчі сукупні витрати</b>	<b>62,38</b>	<b>11,6</b>	<b>134,12</b>	<b>61,83</b>	<b>60,57</b>	<b>80,37</b>	<b>8,0</b>
<b>Всього сукупних витрат</b>	<b>536,49</b>	<b>100,0</b>	<b>810,54</b>	<b>759,85</b>	<b>876,88</b>	<b>1004,00</b>	<b>100,0</b>

\* Розраховано на основі даних джерела [2, с. 70—74].

ня (табл. 3).

Загалом, за досліджуваний період, споживчі сукупні витрати на 1 особу зросли у сільських домогосподарствах вдвічі. Певним чином збільшення витрат зумовлено дією інфляційного чинника, оскільки ціни впродовж 2007—2011 рр. зросли на 53,1%. Але, поряд із цим, зростання реальних грошових доходів сільських родин теж істотно вплинуло на динаміку їх сукупних витрат.

Оцінюючи структуру витрат домогосподарств, відзначимо переважання у ній витрат на продовольчі товари, питома вага яких, до того ж, зросла з 60,5% у 2007 р. до 63,4% у 2011 р. Це свідчить не лише про погіршення матеріального становища сільських мешканців та обмеження їх можливостей задовольняти потреби непродовольчого характеру. Найгірше те, що частка витрат на харчування перевищує критичний рівень — 60%. А це — ознака глибокої бідності населення, за якої процес фінансування людського розвитку практично припиняється.

Для прикладу, у європейських країнах порогове значення питомої ваги продовольчих витрат становить 20—30%, а фактичне — 10—15%. За цих умов населення цілком спроможне використовувати значну частину доходів для самостійного страхування соціальних ризиків (відкриття депозитних та різного роду страхових рахунків), а також здійснювати достатні інвестиції у власний розвиток (інвестиції у людський капітал). Тим самим, мінімізується участь держави у соціальному захисті, істотно зменшується навантаження на бюджет, а головне — оптимізується структура бюджетних витрат. Зокрема зростає обсяг дер-

**Таблиця 4. Рівень достатності споживання основних продуктів харчування сільськими домогосподарствами Львівської області (на 1 особу)**

Продукти	Раціональна норма споживання, кг/рік	Обсяг споживання, кг/рік					Коефіцієнти відношення фактичного споживання до раціональної норми				
		2007	2008	2009	2010	2011	2007	2008	2009	2010	2011
М'ясо і м'ясопродукти	83	40,8	37,2	34,8	34,8	36,0	0,49	0,45	0,42	0,42	0,43
Молоко і молочні продукти	380	404,4	378,0	304,8	238,8	238,8	1,06	0,99	0,80	0,63	0,63
Яйця	290	192	204	192	192	204	0,66	0,70	0,66	0,66	0,77
Риба і рибопродукти	20	14,4	18	13,2	13,2	12	0,72	0,90	0,66	0,66	0,60
Цукор	38	36	38,4	33,6	31,2	37,2	0,95	1,01	0,88	0,82	0,98
Олія та інші рослинні жири	13	24	22,8	25,2	25,2	24	1,85	1,75	1,94	1,94	1,85
Картопля	124	156	157,2	139,2	142,8	134,4	1,26	1,27	1,12	1,15	1,08
Овочі і баштанні	161	103,2	109,2	109,2	99,6	114,0	0,64	0,68	0,68	0,62	0,71
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	90	25,2	30	25,2	22,8	25,2	0,28	0,33	0,28	0,25	0,28
Хліб і хлібопродукти	101	133,2	127,2	120,0	116,4	121,2	1,32	1,26	1,19	1,15	1,2

\* Розраховано на основі даних джерела [2, с. 163].

жавних інвестицій в освіту, наукову діяльність і дослідження, охорону здоров'я населення, збереження навколишнього середовища.

Варто відзначити, що впродовж аналізованого п'ятирічного періоду мало місце деяке збільшення номінальних витрат сільських домогосподарств на такі важливі складові людського розвитку, як охорона здоров'я — у 2,2 раза, освіта — у 2,3 раза, відпочинок і культура — на 14,7%. Але порівняно з міськими домогосподарствами, у звітному році обсяг цих витрат у розрахунку на одну особу був менший на 37,1%, 27,2% та 60,1% відповідно. До того ж у кризові 2009 та 2010 рр. споживання сільськими мешканцями послуг освітньо-культурного характеру відчутно зменшилося, що свідчить про високу еластичність попиту на них щодо змін реальних доходів.

У контексті перспектив забезпечення належного рівня людського розвитку мізерний розмір витрат сільських домогосподарств на освіту викликає особливе занепокоєння. Як видно із таблиці 3, вони у 2011 р. склали всього 11,73 грн./міс. Зважаючи на зростання платності освітніх послуг (вища освіта, репетиторство), можна зробити висновок, що сільські мешканці фактично не здійснюють достатніх інвестицій у власних дітей, що спричиняє негативні соціальні наслідки довгострокового характеру. Вже сьогодні маємо ситуацію, коли через обмежений доступ до якісної освіти рівень проходження сільськими школярами Львівщини зовнішнього незалежного оцінювання, що дає право на вступ до вищих навчальних закладів, склав у 2012 р. лише 63,4%, то як по містах цей показник становив 75,6%. У результаті, серед економічно активного сільського населення переважає некваліфікована робоча сила, яка не може розраховувати на високі зарплати, а разом із тим і на гідний рівень життя.

На жаль, поліпшення задоволення соціально

значущих потреб вищого порядку істотно обмежується необхідністю забезпечення основної фізіологічної потреби людей — потреби у харчуванні. Як свідчать дані таблиці 3, у 2011 р. на продовольче забезпечення однієї особи у сільських домогосподарствах щомісячно припадало 636,71 грн. сукупних витрат, що на 10,6% менше, ніж у міських. Упродовж 2007—2011 рр. обсяг цих витрат зріс майже вдвічі, але при цьому якість харчування сільського населення Львівської області практично не поліпшилася (табл. 4).

Так, у 2011 р. порівняно з 2007 р. у сільських домогосподарствах відбулося зменшення споживання протеїновмісних і білкових продуктів, зокрема м'яса — на 11,8%, молока і молочних продуктів — на 40,9%, риби — на 16,7%. Щоправда, дещо збільшилося споживання яєць — на 6,3%, овочів і баштанних — на 10,5%.

Енергетична цінність продовольчого раціону у сільських поселеннях у 2011 р. склала 3359 ккал, що на 7,7% більше порівняно з міськими, але незважаючи на це, харчування сільських мешканців далеке від збалансованого. Зокрема спостерігається значне недоспоживання продуктів тваринного походження, овочів та фруктів, які є незамінним джерелом амінокислот та вітамінів, а тому вкрай важливі для життєдіяльності людського організму. Причому, як видно із таблиці 4, це явище набуло системного характеру. Так, рівень споживання у сільських домогосподарствах молока, яєць, риби та овочів стабільно "не дотягує" до раціональної норми в межах 30—40%, м'яса — близько 55%, а фруктів, ягід та горіхів споживається у 3,6 раза менше ніж необхідно для повноцінного розвитку людини.

Зауважимо, що недоспоживання сільськими домогосподарствами тваринних продуктів і фруктів відбувається свідомо. При відносно до-

статньому виробництві більшість їх реалізується з метою отримання додаткових грошових доходів, необхідних для оплати комунальних послуг та придбання промислових товарів [5, с. 114].

За твердженням М. Масхми нестачу м'яса, молока, овочів, фруктів та інших корисних продуктів українська сільська родина компенсує збільшенням споживання менш корисних, але більш дешевих продуктів харчування, таких як хліб, картопля, цукор, а також рослинні жири [4, с. 9]. І справді, у звітному році обсяг споживання хліба і хлібопродуктів сільським населенням Львівської області перевищував раціональну норму на 20,0%, картоплі — на 8%, а олії — аж на 85%. Така структура харчового раціону характеризується надмірним вмістом вуглеводів, дешевих жирів, а тому є досить шкідливою.

На основі проведеного аналізу робимо висновки, що розмір доходів, а отже, й витрат сільських домогосподарств є недостатнім для забезпечення здорового і раціонального харчування їх членів.

Незбалансоване харчування, що характеризується дефіцитом необхідних поживних речовин, мікроелементів та вітамінів є причиною погіршення стану здоров'я населення, а також обмежує фізичний та розумовий розвиток дітей та молоді. Зростання рівня захворюваності, в свою чергу, зумовлює додаткові витрати підприємств на оплату лікарняних листків, скорочення обсягів виробництва, перерозподіл доходів домогосподарств на лікувальні цілі. Довгостроковими соціальними наслідками цих процесів є скорочення тривалості життя населення, зменшення народжуваності, погіршення якості трудового потенціалу села тощо.

З огляду на це, підвищення доходів і рівня життя сільського населення повинно стати головною складовою механізму забезпечення людського розвитку. На наш погляд, саме із зростанням рівня грошових доходів домогосподарств пов'язані певні позитивні зміни у демографічних процесах на селі. Довгий час бідність сільського населення, фізична виснаженість матерів, що є причиною численних хвороб і патологій, неповноцінне харчування у період вагітності, недостатній рівень соціального захисту матерів та дітей, були головними чинниками скорочення народжуваності на селі. Але, з 2005 р., коли добробут сільських домогосподарств почав зростати і був істотно збільшений розмір соціальної допомоги по вагітності і пологах, рівень народжуваності демонструє стійку позитивну динаміку. Так, впродовж 2005—2012 рр., кількість народжених у сільській місцевості зросла із 10,3 до 12,6 на 1000 осіб наявного населення.

Однак наслідки злиденного існування селян проявляються і дотепер, свідченням чого є високий рівень смертності населення, який стабільно

коливається в межах 15—17 осіб на 1000 осіб наявного населення.

Істотний вплив на рівень життя сільського населення та можливості людського розвитку має стан соціальної сфери села. Остання, через незначний обсяг місцевих бюджетів практично не фінансується і перебуває у глибокому занепаді. Сьогодні у сільській місцевості продовжуються негативні тенденції щодо скорочення об'єктів соціальної інфраструктури, зокрема амбулаторно-поліклінічних закладів, дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів. Так, з 2005 і по сьогоднішній час у сільській місцевості Львівської області було закрито 63 школи різних ступенів. Також, через недостатню кількість місць у дошкільних закладах існує серйозна проблема із початковою освітньою підготовкою сільських дітей. Зокрема навантаження на 100 місць у сільських дитсадках у 2012 р. складало 127 осіб, тоді як у 2005 році — 90 осіб. Але при цьому рівень охопленості сільських дітей у віці від 1 до 6 років дошкільними закладами становив у звітному році лише 23%, тоді як у містах цей показник складає 63%. Тобто проблеми із забезпеченням накопиченням людського капіталу села виникають уже на первинному етапі його формування.

На жаль, держава, якій відводиться визначальне місце серед інвесторів людського розвитку, не забезпечує достатнього фінансування відповідних галузей. І хоч бюджетні видатки на соціально-культурні заходи з року в рік невпинно зростають, їх обсяг та структура, на нашу думку, не спроможний формувати належне підґрунтя для нагромадження людського капіталу села.

Так, у 2011 р. видатки бюджету Львівської області на фінансування соціально-культурних заходів у розрахунку на 1 особу склали 3845 грн./рік, що на 89% більше порівняно з 2007 р. У їх складі, витрати на освіту займали 31,8%, на охорону здоров'я — 20,4%, на духовний і фізичний розвиток — 4,9% і на соціальний захист та соціальне забезпечення населення — 24,1%. Як бачимо, видатки на соціальне забезпечення займають більшу питому вагу порівняно з видатками на охорону здоров'я та духовний розвиток. Причому у розрізі тих адміністративних районів, де висока частка сільського населення і нижчий рівень трудових доходів, питома вага соціальних виплат сягає 26—32%.

До того ж питома вага витрат на освіту та охорону здоров'я у більшості районів Львівської області впродовж 2007—2011 рр. зменшилася, тоді як частка витрат на соціальний захист зросла. Це говорить про те, що відносна бідність сільського населення зумовлює значні витрати, пов'язані з матеріальною підтримкою малозабезпечених осіб. А державні інвестиції у людський капітал як основу економічного розвитку при цьому за-

лишаються незначними.

### ВИСНОВКИ

Отже, проведений аналіз показав, що незважаючи на загалом позитивні тенденції зростання сукупних ресурсів і витрат, рівень життя сільського населення продовжує залишатися досить низьким. Існуючий рівень реальних доходів не дозволяє сільським мешканцям поліпшити якість харчування, збільшити обсяг споживання нематеріальних благ і практично унеможливує приватні інвестиції у людський капітал. Не створені належні умови для людського розвитку й на рівні підприємств та держави. За цих обставин сільський образ життя стає непривабливим для працездатного населення і особливо молоді, яка інтенсивно мігрує в міста. В результаті втрачається найбільш активна частина трудового потенціалу села, що породжує цілу низку соціально-економічних та демографічних проблем.

Тому підвищення рівня життя сільського населення сьогодні повинно стати пріоритетом державної аграрної політики, спрямованої на відродження ефективного сільського господарства і розвиток сільських територій.

Вирішення проблеми сільської бідності лежить у площині реалізації наступних заходів і програм:

- підвищення рівня зайнятості сільського населення через державну підтримку розвитку підприємництва та різних форм самозайнятості на селі, субсидування зайнятості сільської молоді, участь великих агропромислових підприємств у програмах практичної підготовки спеціалістів аграрного профілю та їх подальшого працевлаштування. У цьому контексті необхідною є розробка системи відповідних податкових пільг та компенсацій для підприємців;

- підвищення престижності аграрної праці та її дохідності, що насамперед, передбачає реформу системи оплати праці у сільському господарстві, відродження нормування праці, забезпечення належного рівня соціального захисту та соціального розвитку працюючих;

- надання сільському населенню субсидій на оплату житлово-комунальних послуг;

- відродження державних програм сільського житлового будівництва та їх реальне фінансове наповнення;

- фінансування розвитку сільської соціальної інфраструктури за рахунок коштів державного бюджету та підприємницьких структур, а також підвищення рівня оплати праці працівників соціальної сфери села тощо.

Однак практичне цих заходів втілення вимагає невідкладного прийняття цілої низки нормативно-правових актів, першочерговим з

яких є закон "Про сільське господарство", а також спрямування значних бюджетних та приватних інвестицій у сільське господарство та соціальну сферу села. На це потрібна не лише політична воля влади, але й активна позиція підприємницьких структур та самих селян. Адже, без створення належних умов для людського розвитку, відродити українське село буде неможливо.

### Література:

1. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудова відносини: підручник / О.А. Грішнова, — К.: Знання, 2004. — 535 с.

2. Домогосподарства Львівської області у 2006—2011 роках: статистичний збірник. — Львів, 2013. — 212 с.

3. Захарова О. Розвиток теорії інвестування в людський капітал / О. Захарова // Україна: аспекти праці. — 2012. — № 3. — С. 45—51.

4. Махсма М. Доходи і витрати сільського населення України / М. Махсма // Україна: аспекти праці. — 2012. — № 7. — С. 3—12.

5. Онисько С.М. Оплата праці у сільськогосподарських підприємствах при вдосконаленні системи соціального захисту населення: монографія / С.М. Онисько, О.А. Біттер, В.Р. Крупа. — Львів: Ліга-Прес, 2011. — 232 с.

6. Праця у Львівській області у 2012 році: статистичний збірник. — Львів, 2013. — 200 с.

### References:

1. Hrishnova, O. A. (2004), *Ekonomika pratsi i sotsialno-trudovi vidnosyny* [Labor economics and labor relations], Znannia, Kyiv, Ukraine.

2. Department of statistic in Lviv region (2013), "Domohospodarstva Lvivskoi oblasti u 2006—2011 rokakh: statystychnyi zbirnyk", [The households in Lviv region in 2006—2011. Statistical yearbook], Lviv, Ukraine.

3. Zakharova, O. (2012), "Development of the theory of investing in the human capital", *Ukraina: aspekty pratsi*, vol. 3, pp. 45—51.

4. Makhsma, M. (2012), "The revenues and costs of rural population in Ukraine", *Ukraina: aspekty pratsi*, vol. 7, pp. 3—12.

5. Onysko, S.M., Bitter, O.A. and Krupa, V.R. (2011), *Oplata pratsi u silskohospodarskykh pidpryiemstvah pry vdoskonalenni systemy sotsialnoho zakhystu naseleння* [Payment of labour in agricultural enterprises at perfection of the system of social protection of population], Liga-Press, Lviv, Ukraine.

6. Department of statistic in Lviv region (2013), "Pratsia u Lvivskii oblasti u 2012 rotsi: statystychnyi zbirnyk", [The labour in Lviv region in 2012. Statistical yearbook], Lviv, Ukraine.

*Стаття надійшла до редакції 12.11.2013 р.*